

Megtagadott versek

1

A Délmagyarország 1956. október 24-i számának első lapján jelent meg Gurszky István *Rohanunk* című verse:

Rohanunk.
Lépésben menni nincs időnk.
Nem várjuk meg, hogy roppant
szélvihar rontson fejünkre,
amely kidönt.
A vihar mi vagyunk.
A nép, a nemzet. Milliós
sereg vagyunk,
nem kell nekünk
se próféta,
se jós.
A vihar mi vagyunk.
Pirosló szívünk
és agyunk
vezet ma minket,
s rohanunk!
Lépésben menni nincs időnk,
mert mi vagyunk a nagy vihar,
mely minden piszkot,
minden bálványt
véleg elsöpör s kidönt.

Jó vers, erős vers, igazolja az irodalomtörténet régi és nagy tanulságát: a legmegtermékenyítőbb műza a szenvedés és a szenvedély. „Szabadság, szerelem” — ahogy Petőfi óta tudjuk. S ahogy Radnóti Miklós meg Benjámin László költészete is bizonyította.

Szegény Gurszky Pista nem sejtette, hogy a „roppant szélvihar” már néhány nap múlva ránk tör: a megtorlás oly hamar eljön. S nem ellene akarom kiélezni a tanulságot, csak ama gerincropogató idöket jellemezni, amelyben ő is megtört, és maga mentiségére más verset írt. A Szegedi Néplap (így hívták akkor a Délmagyarországot) 1957. április 4-i számában jelent meg *Elünk* című verse. Ebből csak jellemző sorokat idézek:

Az élet harc.
puskával, kapanyéllal,
harcoljuk át a mindennapokat.
Igy harcolok magammal én is.
Roppant
kisértetekkel teljes éjeken —
tán elvesztettem zord sikátorokban
becsülete, s vele az életem.
Mert gyenge voltam,
igaz, sokan voltunk,
kik elvesztettük akkor a reményt,
s éhes bagolyként árván rikoltottunk
és hordtuk kínunk — sorsunk átkaként.

Sokan voltunk...
ez nem nyugtatja lelkünk,
így gyávaságunk sokkal szégyenebb,
magyarázatot — ő — azóta leltünk,
de mentiséget nem, és ez néma seb.
Az élet győzött, s megbocsát ma nekünk,
de magunknak meg nem bocsáthatunk,
de jóvátesszük...

Hiába hitte Gurszky Pista, hogy megbocsátanak, hiába ígérte, hogy jóvá teszi: neki sem bocsátottak meg. Hasztalan meakulpázott formai szempontból több elemében az előbbihez hasonló versében. (Ilyen *pendent* a cím is, amely rímel a *Rohanunk*-ra; ilyen a *roppant* jelző ismétlődése.)

2

Meghalt már Kónya Lajos is, az Irodalmi Újság híres 1956. november 2-i számának egyik költője. A *magyarokhoz* című versében ilyen sorokat olvastunk:

Főváros, meghajtom a fejem előtted!
Most lettél e forró napokban honommá...

Áldott légy, magyar nép, ki a zsarnok ellen
megkínzott szívedet az utcára vitted...

Mind a négy versszaknak ez a népköltészeti ihletésű három sor a ref-rénje:

Verje meg az isten, veretlen ne hagyja,
lobogó hitünket ki lábbal tiporja,
s az idegen fegyvert ölésünkre hozta!

Két év sem telt bele, és Kónya Lajost is megtörte a megszilárdult Kádár-rendszer. Az Élet és Irodalom 1958. október 3-i számában magányára panaszkodik. Új versének címe: *Egyedül*. Kirekesztődött az irodalmi életből, s ezt nem tudta elviselni: önbírálatra — öngyalázásra — kényszerült. „Elszakadtam valahol a seregtől”, „Egyedül maradtam” — kesergi, és fáj neki, hogy mások megelőzik: „Már messze járt, s új utat tört a had.”

Bár merre léptem, vad bokrok fonódtak
sűrű növényre körülöttem, és
falombokból suttogtak a halottak,
s faodvakból füstölt a nevetés.

Aki azokban a nehéz napokban nem tudta elviselni, hogy másodrendű állampolgár legyen; hogy ne érvényesülhessen tehetsége, képessége, szorgalma szerint; hogy mindenhol szegény Lázárként az asztal végére szoruljon — az betört, megalázkodott, megtagadta önmagát. Szegény Kónya Lajos is:

Szégyen sütötte arcomat. Szívemből
sisteregve ki-kicsapott a kín.

Tudtam, valahol mégis át kell törjek,
el kell érnem a messzetűnt hatad...

Elérte-e? Megérte-e, hogy hamut szórt a fejére? Tőle már nem kérdehetjük meg.

3

De talán Tamási-Lajost igen. Mert ő írta az 1956. őszi népfőlkelés leghatásosabb, legismertebb költeményét az Irodalmi Újságnak ugyanabban a történelmi jelentőségűvé vált számában. *Piros a vér a pesti utcán* volt a címe — ki ne emlékeznék, aki akkor már tudattal élt. Híressé vált két változatban — szórendi cserével — megismételt vádló sora. Először így:

kire lövetsz, belügyminiszter?

Azután így:

Piros a vér a pesti utcán
munkások, ifjak vére ez,
piros a vér a pesti utcán,
belügyminiszter, kit lövetsz?

Nagy vers volt, történelmi vers. Milyen kár, hogy költője is megtagadta a forradalmat. Szintén nem kellett hozzá két év sem, az Élet és Irodalom 1958. szeptember 26-i számában *A csepeli gyorsvasúton* című versében pisztolytáskás, pufajkás munkásor borostás arcában saját apját vélte fölismeri. Múltjának megtagadását a Kádár-huszár ihlette vers csattanójaként ható utolsó strófába sűrítette:

— Bizony, apám, én sok vitában,
botlásban vergődtem nemegyszer,
azt hiszem mégis, az a lényeg,
hogy jó helyen van ez a fegyver.

Mikor botlott nagyobbbat Tamási Lajos?

PÉTER LÁSZLÓ

Mind meghal, akit szeretünk,
megdermed, rút lesz és hideg,
meleg szívének hátat fordít
s ránk dől, mint ólmos rémület.

Mind hátlen lesz, kit szeretünk.
Aki a halál jegyese,
igézve néz és csal magához,
s mi egyszer elmegyünk vele.

Mind élő lesz, ki rég nem él,
puha karjával átölel,
ha kisgyerekként nagyon félünk.
S lélegzik arcunkhoz közel.

Haja nő, körme. Járni kezd,
vonszol fagyos, égi parthoz,
odavonszol a ravatalhoz,
s a semmi nyirkos gödre lesz.

KATONA JUDIT

Kálvária

Az autonóm ember

BESZÉLGETÉS TÖRÖK GÁBORRAL

„Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos felelősségrevonást követően is sor került politikai-világnezetű indítékú eljárásokra a főiskolán. Ilyen indokokkal távolították el az intézményből Arató Ádám főiskolai docenst, míg Török Gábor adjunktus, az ellene folytatott fegyelmi eljárások következményeként rokkantsági nyugdíjba kényszerült. Munkásságukat elismerve a Főiskolai Tanács jóváhagyólag vette tudomásul, hogy a főiskola főigazgatója Arató Ádám és Török Gábor nyugdíjának fölemelését kezdeményezze” — írja nyilatkozatában a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tanácsa.

Török Gábor a tanárom volt. Azon kevesek egyike, aki az irodalom és a magyar nyelv szerelmeként e szavakkal frigyét kötött hallgatókban nem lohasztotta le a kezdeti lelkesedést. Ellenkezőleg: az ő szemináriumain ismertük meg a mélytengeri búvárkodás gyönyörűségeit, azt, hogy a nyelv határtalan mélységeiben elmerülve miféle kincseket bányászhatunk a felszínre. Máig feledhetetlen az a szellemi gyönyörűség, amelyet egy József Attila-vers — a Klárisok, a Medáliák — elemzése közben éreztünk. Jómagam az ő hatására választottam szakdolgozatom témájaként Füst Milán versváltozatainak elemzését.

Nos, ennyi személyeskedésnek tűnő előzetes tájékoztatás után talán érthető, ha kissé meghatottan, s a húszéves évvel ezelőtti tudatlanságom szégyenpírával kerestem föl a tanár urat.

— Szívesen beszélgetek magával — mondta a tőle megszokott őszinteséggel —, de ha az én kedvemért, a rehabilitációm miatt jön, azért ne fáradjon. Rajtam így utólag sem ez, sem a — mondjuk havi 500 forintos — nyugdíjemelés nem segít. A meg nem írt munkáért nem kárpótol semmi.

Ebben egyetértettünk, ám úgy gondoltam, az ő sorsának, derékba tört tudományos pályafutásának, ám egyenesen maradt gerincének története tanulságul szolgálhat még sokunknak.

— Mit követett el tanár úr, amiért ennyire bűnhődnie kellett?

— Én már diákkoromban fenegyeknek számítottam. A Kálvin kollégiumban például megmondtam a papnak: református voltam, de kiléptem, és nem vagyok hívő. Amikor pedig a Mindszenty-per idején nem voltam hajlandó aláírni a bíboros bűnösségét, mondván, nem hiszem el, klerikális-ként bélyegeztek meg.

— Annak idején a főiskolán egyesek megrogzított marxistaként emlegették...

— Talán tudták rólam, hogy 1953-ban beléptem Nagy Imre MDP-jébe. Nagy Imrének egyébként ma is híve vagyok. Amikor aspiránsnak jelentkeztem az ELTE bölcsészkarán, és ez erősen lett volna, egyszerűen be sem írtam párttagságomat. Ne ezért fogadjanak el...

— Nemcsak egy korszak zárult le, hanem az aspirantúra évei is lejárak 1956 végén.

— November 4-én mindenütt megalakultak a munkástanácsok. Azon a napon húztam le a tagkönyvemet a WC-n. Az egyetemi oktatók is azon törték a fejüket, mit kezdjenek a Kádár-rendszerrel. Én mindvégig azt a nézetet képviseltem: tárgyalni kell velük, nem elismerni őket. Mi a munkástanácsok szövetségesei vagyunk, ezért, akár Ráczék, úgy tartottuk: illegitim ez a kormány. Már ezért elvihettek volna a pufajkások. Hogy miért nem tették? Mert én is ragaszkodtam az egyetem falaira, meg végig a Nagykörtön, hogy ezt a pártot újja kell szervezni. Így aztán „csak” megrogtak: büntetésből a József Attila Gimnáziumba kerültem tanárnak.

— ... és közben írta a kandidátusi disszertációját.

— Kilencszáz oldalt írtam a nyelv-járásokról. A két opponens, Bárczy Géza és Imre Samu elfogadta, ki is tűzték a védés időpontját 1960-ban, Aztán egy nap levelet kaptam, amely szerint a tudományos bizottság úgy döntött, hogy a jelölt politikai magatartása miatt nem alkalmas a védésre. Az, hogy valaki marxista, kit érdekelt? Az, hogy Nagy Imre-párti volt, megbocsáthatatlan. Az még inkább, hogy egy bizottság kérésére is — „írj egy nyilatkozatot, amelyben visszavonod a Kádár-kormány elleni kijelentésedet” — hajthatatlan maradtam. Ettől kezdve egész pályámon azt éreztették velem: adjak hálát, hogy nem vertek össze, nem ültettek le, csak éppen nem lettem kandidátus, nem lettem docens.

— Igaz is, környezetében volt, aki ennél is súlyosabb árat fizetett?

— Hogyne. Az ÁHV-sok, akár engem, az öcsémet is — aki egyetemi tanár — figyelték. Hiába tűnt el barlangokat kutatni, 1957-ben csak elfogták. Aztán ült egy kicsit... A haverunkat, a műegyetem párttitkárát halálra ítélték, s csak azért nem végezték ki, mert hat gyereke, s parasztsalád sarja volt.

— Mikor került tanár úr a szegedi főiskolára?

— Gimnáziumi „száműzetésem” 1964-ben ért véget, amikor is — javaslattal — a főiskola nyelvészeti tanszékére kerültem adjunktusnak.

— Már a kezdet kezdetén támadások érték itt is.

— Hogyne, mert nem léptem közbe egy hallgatói rendezvényen, miközben egyes kollégák ájuldoztak a fölháborodástól. Az történt ugyanis, hogy diákjaim, zömmel lányok, erotikus töltésű zürjén népmeséket adtak elő. Ezt többen disznólkodásnak minősítették, s engem megrógtak emiatt. A diákokat azzal védtem meg, hogy felnőtt emberek, akik a népmesék kincséből merítettek, miközben jót szórakoztak.

— Arról mi, hallgatók csak pletyka-szinten értesültünk, hogy 1965-ben egy tudományos konferencián követett el „szentségtörést” tanár úr.

— Egerben rendeztek egy kiejtési konferenciát, éppen október 23-án. Utolsó fölszólaló voltam, így talán jobban csattant a mondókám. Kifejtettem, hogy a helyes kiejtésnek nem a normáit kell meghatároznunk, hanem a jelenségek okait kell föltárni. Azt, hogy miért uralkodik el a tisztántúli hosszú í a beszédünkben. Megmondtam, nekem nem tetszik a „tízes”, „húszas”-féle kiejtés, és meggyőződésem: „Itt nyelvtörténetileg indokolva uralkodik a nyelvészek fölötte a keleti önkény az emberek gondolkodásában”. Meg hogy „a normát, törvényt, erkölcsöt nem kialakítani kell, hanem a rejtett meglévót föltárni”. Ezek a demokrácia csírái, nem? Ezért engem akkor demagógnak neveztek.

— Tanár urat igazán Kádár betűjéről mondott véleménye tette igazán nemkívánatos személlyé.

— A Fonetikai, Fonátriai és Logopédiai Társaság 1969-ben rendezett egy tudományos ülést a szemészeti klinikán. Ott mint fölkért hozzászóló beszéltem a köztisztletnek örvendő, nyilvánosan megnyilatkozó személyiségek felelősségéről. Azokéről, akik nagy körben hatnak, ezért — tanácsoltam —, tanuljanak meg helyesen beszélni. Példaként említettem az orrhagyon éneklő Zoránt, a nők bálványát, Latinovitsot — utánozva is kiejtésüket, végül megneveztem azt, aki tudja jól találni pártjának politikáját, és így hat hallgatóságára. Utánaotztam őt is, zárt ével: „Kédes élvitársak.” „Tud+ja”, „lát+ja”, „párt+ja”.

— Gondolom, nem aratott osztatlan sikert ezzel...

— Ezután szívesen értették félre kijelentéseimet, s így is idézték. Egyszer azt húzták az orromra a főiskola vezetői: „Többre becsüli a szocialista rendszer elleni harcot, mint a tudó-

mányos munkáját.” Holott én dühömben valamikor azt találtam mondani: „Többre becsülöm a szocialista demokráciáért vívott harcot, mint tudományos munkámat”. Ezután már minden szakmai véleményem is gyanúval fogadták. A minisztériumi főosztályvezető javaslatára azt feleltem: ostobaság, hogy nevelési terveket készíttetnek velünk előre, mielőtt tudnánk, egyáltalán kit fogunk oktatni. Úgy véltem, rugalmasan, a körülményekhez igazodva lehet ennek csak értelme. Szorgalmazták, hogy modern módszereket vezessünk be a főiskolán: külön szemináriumokat, tosztelést. Megkérdeztem: hol van erre hely, s mit szól a tesztgépeléshez a tanulmányi osztály? Aztán persze gépeltem én...

— Megbocsásson, de ezek a megnyilatkozások olyan súlylat estek a latba hogy meghurcoltatása ürügyén említene kell?

— Hogyne. Egyre-másra érkeztek a főigazgatóhoz, Hagedűs Andrásához a fölülről megfogalmazott figyelmeztetések: változtassak magatartásomon, különben elbocsátanak. Összeférhetlenséggel, politikai felelőtlenséggel vádoltak. Egyebek között azért is, mert funkciókam neveztem egyeseket. A munkaügyi döntőbizottsághoz fordultam. Megnyertem a pert, a Legfelsőbb Bíróság és az ügyészség támogatásával. (Mellesleg: a Munka törvénykönyvet is stilisztikailag elemeztem). Az ítéletek után — egy felsőbb szintű jogszabály alapján — mindig följebb mentem. Ez így ment 1974-ig: én csak gépeltem az iratokat, gépeltem és bíróságra jártam.

— Samikor megnyerte a pereket, mi változott?

— Akkor azt mondták: „Te csak adjunktus vagy.” „A te munkaviszonyod csak 3 éves.” Holott pergyőztessként akkor docenssé kellett volna előléptetniük.

— A kollégái nem álltak a tanár úr melle?

— Alig akadt, aki a 270 oktató közül kiállt volna mellettem.

— Ön szerint mi volt ennek az oka?

— Talán a félelem. Elmondták nekem többen is, hogy berendelték őket az állambiztonságisok és érdeklődtek az oktatók viselt dolgai iránt. Nekem üzentek is: „Török Gábor ne higgye, hogy ezekkel az emeletes dumáival megússza.” Elmondták a kollégák — négy szemközt. De akkor roppan össze az ember, ha nyíltan senki nem áll mellé. A perekre ráment az egészségem, rokkantnyugdíjas lettem.

— Hogyan teltek ezután egy gondolkodó, alkotó ember hétköznapijai?

— Pénzt kerestem. Nyelvészeti lektoráltam a Házi jogtanácsadót, ismeretterjesztő műveket írtam: A Pecsétek feltörése című könyvem 1974-ben elkészült, elküldtem a Móra Kiadónak. Hol ezt, hol azt a részt „gyomláztatták ki” velem, végül a színpozszt visszavettem. Székhelyemet áttettem a Gondolat Kiadóhoz. Néhány nehezebb vers elemzésével földobtam egy kicsit, és megkötöttük a szerződést. A megjelenés azonban elmaradt: nem voltam hajlandó változtatni az autonóm emberről szóló bevezetőn. Akkor a Magvetőnél kopogtatam, ott Kardos György elfogadott minden soromat. Végül 1984-be végre kinyomtatták. Ezzel szerettem meg aztán kissé késve — 1985-ben — a kandidátusi fokozatot.

— Egyéb művei?

— A József Attila nehéz verseiről szóló Költői rébuszok, a Lírai ifegfüggvények stilisztikája, József Attila-kommentárok, írtam brosrúkat, tanulmányokat a jogi nyelvről és az ideológiai szóhasználatról. Amellett, hogy ateista vagyok, a keresztény ikonográfia és a keresztény középkori filozófia szakértőjének valloam magam. A megnyomorodott marxizmus sokat tanulhatott volna ezektől a gondolkodóktól.

— Például?

— Kedvencem, Szent Ágoston is vallotta, a lét mértéke különböző. Annnyira vagyunk, amennyire részeseiünk Istenből. Továbbgondolva: az emberi lényegből. Melyek a jellemzői? A szabadság, az objektívalódó munka, a közösségi szellem, az együttérzés, az egyetemesség, a tudatosság. Aki nem érzi, aki nem tudja fölfogni magát a világban, az kevésbé van. Alig ember.

CHIKÁN ÁGNES